

CULTURA HUMANÍSTICA I CULTURA CIENTÍFICO-TECNOLÒGICA EN EL CANVI DE SEGLE*

PERE LLUÍS FONT

Departament de Filosofia, Universitat Autònoma de Barcelona

INTRODUCCIÓ

Les meves primeres paraules han de ser d'agraïment als organitzadors del Congrés, perquè amb la seva tan amable com poc ortodoxa invitació han permès que un llec en medicina i biologia s'interfereixi en els vostres debats per fer-vos avinents algunes de les seves preocupacions sobre el rumb que sembla prendre la nostra cultura (catalana, europea, occidental) en aquest final de segle i de mil·lenni i, en particular, sobre la seva fragmentació, sobre la crisi de les humanitats i sobre l'hegemonia de la ideologia tecnològica.

El fet d'intercalar un tema com aquest en les vostres jornades de treball vol dir que, d'una forma o d'una altra, ja compartiu una certa sensibilitat per aquests problemes, potser perquè aquest és un congrés atípic. En efecte, és un congrés de metges i biòlegs, no de medicina i biologia. I de metges i biòlegs de llengua catalana, circumstància que suposa, ni que sigui sordament, la consciència que la llengua no és només un mitjà d'expressió intercanviable (fora dels llenguatges formalitzats, quan volem dir una cosa en una altra llengua, no diem mai ben bé el mateix que si la diem en la nostra).

D'altra banda, és ben significatiu que hi hagi al nostre país una bona tradició de metges i biòlegs que són alhora humanistes i filòsofs; una tradició que podríem exemplificar amb els noms, altrament de tendències ben diferents dins del comú denominador humanista, de Josep de Letamendi i de Ramon Turró.

* Aquesta conferència reprèn parcialment alguns aspectes ja tractats en escrits anteriors, especialment en «Reflexions sobre la inculturació europea moderna del cristianisme» (dins de: A. Matabosch i P. Lluís Font, *El repte actual de la inculturació*, Barcelona, Claret, 1996) i en «Humanitats i cultura general» (*Escola catalana*, octubre de 1996).

Val a dir que la medicina, com sabeu molt bé, és alhora una ciència i un art, ciència i art de curar malalts i no malalties. Si això és així, la medicina inclou alguna forma d'humanisme. En aquest sentit, un metge no humanista no és un bon metge. En tot cas, aquest congrés és una bona mostra de la idea integradora de cultura que jo defensaré.

Voldria explicar com veig, en aquest tombant de segle i de mil·lenni, la cultura humanística i la cultura científico-tecnològica (parteixo d'aquesta distinció a benefici d'inventari), i mostrar que les humanitats no són un luxe ni un complement ornamental i recreatiu. Al contrari, si la cultura humanística sap integrar la científico-tecnològica, llavors «cultura humanística» i «cultura» *tout court* és el mateix. Perquè no hi ha autèntica cultura que no sigui de matriu humanista i que ignori la ciència.

La meua exposició tindrà quatre punts:

- De la cultura integrada premoderna a l'escissió en dues cultures i a la fragmentació a l'interior de cadascuna d'elles.
- La crisi de la cultura humanística.
- L'hegemonia de la cultura científico-tecnològica.
- Encaix desitjable i suggeriments per al reforçament d'unes humanitats integradores.

DE LA CULTURA INTEGRADA PREMODERNA A L'ESCISSIÓ EN DUES CULTURES I A LA FRAGMENTACIÓ A L'INTERIOR DE CADASCUNA D'ELLES

Auguste Comte, el fundador del positivisme, distingia en la història de la cultura entre èpoques orgàniques i èpoques crítiques, per qualificar l'època medieval d'orgànica i la seva (la posterior a la Revolució Francesa) de crítica.

Efectivament, la cultura europea premoderna (com totes les cultures premodernes) era una cultura integrada, unitària, «holística» (si se'm permet de recórrer a l'argot filosòfic). L'edat mitjana va construir una esplèndida síntesi teològico-polític-cultural, que se'ns fa evident sobretot arran dels trencaments a què es va veure sotmesa a partir del segle XIV: dislocació de l'edifici teològico-polític de la Cristiandat, primer en la realitat (conflictes entre el papat i l'imperi o les monarquies nacionals i progressiva emancipació del «poder temporal») i després en la teoria (des del Dant fins a Maquiavel, passant per Marsili de Pàdua i Guillem d'Ockham); i dissolució, igualment, de la síntesi teològico-cultural, anunciada ja a la tardor de l'edat mitjana (averroisme llatí, nominalisme ockhamista, humanisme incipient, literatura burgesa...) i consumada a partir del Renaixement, amb la construcció, al costat de (i sovint d'esquena a) l'esquerdada cultura tradicional de signe religiós, d'una cultura laica que sembla tenir l'emancipació com a objectiu, la racionalitat com a mètode i un cert immanentisme com a música de fons. A vegades es designa tot aquest procés amb el nom de «secularització».

Però la modernitat no és només la substitució d'una cultura de matriu religiosa per una cultura emancipada. La cultura laica moderna es construeix sota el signe de la «desarticulació dels transcendents». L'escolàstica medieval anomenava «transcendents» els atributs que es consideraven comuns a tot ens: la unitat, la veritat, la bondat, la bellesa. Ja Plató havia pensat que aquests diversos atributs són en el fons tots la mateixa cosa. Però la cultura moderna ha tractat la veritat, el bé o la bellesa com a valors incommensurables entre ells, que pertanyen a ordres diferents, dotats cadascun de la seva autonomia i de la seva lògica pròpia, amb desenvolupaments paral·lels. Pascal, en el segle XVII, és el primer que va formular la teoria, i no pas en forma d'enyorança de l'època anterior, sinó amb consciència de posar cada cosa en el seu lloc: els diversos ordres de valors són incommensurables en la seva realització finita, intramundana, per més que coincideixin en l'infinit, en Déu. A l'ordre del bé, hi correspon la moral; al de la bellesa, l'art; al de la veritat, la filosofia i la ciència (remarquem que en l'ordre de la veritat hi ha encara una escissió interna: veurem que la filosofia cau cap al costat de la cultura humanística, mentre que la ciència cau cap al costat de «l'altra cultura»).

Vull fer notar, de passada, que no estic pas dient que *cualquier tiempo pasado fue mejor*. Cada època té la seva grandesa i la seva misèria, la seva gràcia i els seus problemes: simplement els problemes de la cultura de la nostra època són diferents dels de la cultura medieval.

A l'època del Barroc, i fins i tot a la de la Il·lustració, es manté encara una certa integració, si bé cada vegada més precària; però a partir del Romanticisme i de la revolució industrial es consolida l'escissió en allò que Snow ha anomenat «les dues cultures» en un llibre famós. Dues cultures amb una compartimentació que sembla excloent: la cultura humanística, autodenominada cultura per antonomàsia (com si la ciència no fos cultura) i la cultura científico-tecnològica, al marge de la cultura humanística. I no solament això, sinó que a l'interior de cada una de les dues cultures es produeixen noves subdivisions, fins a l'esmicolament, com a resultat de la inevitable divisió del treball (l'especialització deu ser, almenys fins un cert punt, el preu a pagar pel progrés del coneixement), però també de la discutible orientació dels programes de l'ensenyament secundari i universitari.

El resultat és la pèrdua de vista de l'arbre de la ciència (per utilitzar la metàfora lul·liana) o del *globus intellectualis* (si recorrem a la imatge baconiana del mapamundi). No solament hi ha incomunicació entre humanistes i científics, sinó també entre les diverses branques de l'humanisme o de la ciència, i fins i tot a l'interior d'una mateixa ciència o disciplina. Per exemplificar-ho en l'àmbit que em queda més a prop, es podria dir que ja no hi ha humanitats, sinó que hi ha història, art, filologia (diverses filologies, i en cada una d'elles la divisió entre especialistes en llengua i en literatura) i filosofia. I dintre de la filosofia, per portar l'exemple fins al final, hi ha els cultivadors de la lògica i la filosofia de la ciència, de l'ètica i la filosofia política, de l'estètica, de la

metafísica, etc., amb una gran dificultat de comunicació entre ells. Com diria Max Weber, vivim en una situació de «politeisme» cultural. Amb molta més raó que Auguste Comte, podem qualificar la nostra cultura d'«inorgànica» o «crítica».

Però, tornant a recular una mica cap a la consideració de les dues cultures, val a dir que la seva llavor ja es troba en el Renaixement. Abans em referia a la «desarticulació dels transcendents». Però hi ha també l'actitud dels humanistes de l'època renaixentista, que es desinteressen de la ciència (de la ciència antiga i de la nova ciència incipient) i que pretenen tenir el monopoli de la «formació», ignorant els continguts científics. I, en correlació amb aquesta actitud dels humanistes, la nova ciència creix al marge de l'humanisme, sense estar enquadrada en el marc d'un concepte de cultura més integrador. L'humanisme del Renaixement, admirable per tantes raons, no pot ser el model a seguir, si no se li aplica un correctiu enèrgic.

Això ens porta a reflexionar sobre el concepte mateix de cultura.

Cultura, en general, es contraposa a natura: és tot allò que no és natura, tot allò que porta la marca de l'home. La cultura és una realitat social, que pertany al regne de la creativitat, de la convenció i del simbolisme, i que suposa aprenentatge i transmissió (transmissió, que és sempre recreació).

Es pot considerar la cultura des de dues perspectives diferents:

a) Subjectivament, cultura vol dir cultiu o conreu de les facultats humanes i el seu resultat (la qualitat de la persona culta: sensibilitat, coneixements, etc.). En aquest sentit, es contraposa a «incultura» i té sovint un matís axiològic (ser culte és «millor» que ser inculte), car tota cultura engendra incultura com la seva ombra (incultura, sempre relativa a una determinada cultura).

b) Objectivament, en el sentit més ampli («antropològic») del terme, cultura és el conjunt de característiques socials, morals, religioses, artístiques, científiques i tècniques d'un grup humà en una època determinada. Dit altrament: és el conjunt de formes de vida, és a dir, de maneres de creure, pensar, sentir, valorar, comportar-se, organitzar-se, etc., propi d'una societat i d'una època, i dels productes que aquest conjunt de maneres genera (costums, mentalitat, institucions, obres artístiques, literàries, intel·lectuals, materials, tècniques, etc.), amb el benentès que els productes retroalimenten les maneres, perquè en són alhora factor i fruit.

En aquest sentit objectiu, es considera sovint «cultura» com a sinònim de «civilització» (encara que es parla de «civilització» sobretot a propòsit de cultures amb un cert grau de «desenvolupament», i no a propòsit de cultures «primitives»). Quan es contraposa «cultura» a «civilització» (com és freqüent en la tradició francesa o alemanya), s'entén per «cultura» els productes més espirituals, i per «civilització» els materials, tècnics o organitzatius, amb tendència a infravalorar la incidència dels materials sobre els espirituals i, per tant, a exagerar l'autonomia d'aquests. Notem finalment que també «civilització» pot tenir un matís axiològic (ser civilitzat és «millor» que ser incivilitzat, és a dir, «salvatge»).

La cultura en sentit objectiu (que és a la vegada mitjà i producte de la cultura en sentit subjectiu) és la que ens interessa especialment en la reflexió present.

Sobre el fons general d'aquest concepte ampli de cultura s'empelta la distinció entre cultura «acadèmica» (que inclou, com a capa superior, l'anomenada «alta cultura») i cultura «popular». La primera és el conjunt de coneixements (humanístics i científics) que es poden adquirir mitjançant l'estudi, les lectures, etc., mentre que la segona, en la nostra època, s'alimenta (i sovint de manera contradictòria), d'una banda, en els costums, les tradicions i les dites populars (el *folklore*), i d'una altra, en els coneixements i actituds difosos pels mitjans de comunicació de massa.

Però voldria destacar encara, abans de continuar, un aspecte o una dimensió de la cultura que em serà útil per al que diré després: en realitat es tracta d'un estrat de la cultura (en qualsevol dels seus sentits) que resulta ser en certa manera infraestructural en relació amb els altres estrats. Em refereixo a la cultura com a conjunt d'esquemes interpretatius de la realitat, que possibiliten la comunicació en una època i en un àmbit geogràfic. En altres paraules: es tracta de la cultura com a conjunt d'«evidències» vigents en una època i en una societat, que permeten de suposar que tothom qui en participa parla el mateix llenguatge. Una espècie d'inconscient cultural col·lectiu, de filosofia implícita comuna, que s'acostaria a la idea d'«episteme» (Foucault), de «paradigma» (Kuhn), de «creences» (Ortega) o de «condició de possibilitat de l'acció comunicativa» (Habermas). És un estrat difícil d'explicitar, si no és per contrast amb altres cultures o amb altres èpoques de la mateixa tradició cultural. En aquest sentit «infraestructural» (o potser «intraestructural», perquè travessa tots els estrats), més endavant intentaré mostrar que la cultura científico-tecnològica és el paradigma dominant de la cultura de la nostra època.

LA CRISI DE LA CULTURA HUMANÍSTICA

De què parlem quan parlem d'«humanitats»? El mot pertany a una constel·lació conceptual on també trobem «humanisme», «educació» i «lletres». El punt de referència històric és l'humanisme del Renaixement, moviment de redescobriments de l'ideal educatiu de l'antiguitat, que aspirava a donar un cert coneixement de la naturalesa humana i un cert tipus de cultura general a través de l'estudi de les *humanitates*, especialment de les arts del llenguatge i de la filosofia moral, exemplarment teoritzades i practicades pels clàssics grecs i llatins.

Val a dir, amb la perspectiva que tenim ara, que el retorn a l'antiguitat en l'humanisme renaixentista és episòdic. El que en queda són els objectius perseguits, a saber, el coneixement de l'home i el desenvolupament de tot allò

que és humà, segons la dita famosa de Terenci: «sóc home i res del que és humà no penso que em sigui aliè».

Actualment, podríem dir que les humanitats són, si se'm permet la comparació casolana, un tamboret amb quatre potes: la filosofia, la història, la filologia i l'art, amb tot l'espai interior circumscrit per aquestes potes omplert per la pedagogia. Són el lloc per excel·lència del pensament (filosofia), de la memòria (història), de l'expressió (filologia i art), de la formació (pedagogia).

Ens podríem preguntar de seguida on queda, en aquest esquema, la cultura científica i tecnològica, ja que òbviament les humanitats no són tota la cultura. M'hi referiré més endavant.

Però abans cal constatar que aquí hi ha un tresor que actualment ha entrat en crisi. És veritat que això de la «crisi de les humanitats» és un tòpic recurrent. Ja Plató (*Parmènides*, 135 d) sent la necessitat de reivindicar «uns exercicis que semblen inútils i que el comú de la gent anomena paraula». El prestigi de la utilitat, valor central en la ideologia tecnològica, té una base popular permanent. Però potser en el nostre temps aquesta crisi és d'un abast inèdit fins ara.

Els seus indicis principals són, sens dubte, per una banda, la desvaloració social de les disciplines humanístiques, considerades menys rendibles amb vista al mercat de treball, amb la consegüent davallada de la demanda universitària i la reducció proporcional del seu espai en l'ensenyament secundari; i, d'altra banda, la desvaloració social de la cultura general (de què parlaré de seguida), que està íntimament relacionada amb les humanitats.

I els resultats comencen a estar a la vista: depauperació lingüística (no solament al nostre país, encara que aquí potser és més acusada a causa de la deturpació que ha sofert la nostra llengua); pèrdua de sensibilitat per l'art d'expressar-se bé (que pressuposa i condiciona l'art de pensar bé); substitució de la cultura de la paraula i de la reflexió per la cultura de la imatge i de la digitalització; manca de referents sòlids, tant humanístics com científics; desconeixement dels clàssics de la literatura, del pensament o de la religió; manca de recursos i d'esperit crític davant les beateries culturals del moment, davant dels nous ídols, davant de la tendència a la unidimensionalitat resultant de la recepció acrítica de la ideologia tecnològica esdevinguda hegemònica.

Les causes d'aquesta situació, potser caldria cercar-les en un canvi profund en l'escala de valors, en interacció amb canvis socials, econòmics i tecnològics. Fa uns anys, un ampli col·lectiu d'ensenyants francesos va denunciar el nou Moloc al qual sembla que tots hàgim de sacrificar i que ells caracteritzaven a partir de la substitució de la mítica trilogia «llibertat/igualtat/fraternitat» per una de nova: «utilitat/eficiència/productivitat».

Acabo de referir-me als indicis, als resultats i a les causes de la crisi de les humanitats. En realitat, però, els indicis i els resultats actuen també com a causes: són alhora causes i efectes.

Deixeu-me dir, entre parèntesis, que les facultats de lletres de les nostres universitats, que es justificaven com a llocs de transmissió crítica del patrimo-

ni cultural de la humanitat, estan «tocades» i potser ferides de mort, no pas per la davallada de la demanda i del prestigi social, sinó perquè s'han convertit, de fet, en «escoles tècniques superiors», que suposadament preparen per a una professió. És el triomf del model universitari napoleònic (universitat professional) sobre el britànic (universitat humanística, que imprimeix caràcter amb una relativa independència de quina sigui la carrera cursada). Les nostres facultats de lletres, acomplexades, volen salvar-se reproduint mimèticament models provinents del camp de les ciències «dures» (és el que ha estat anomenat «enveja de la física»), sense adonar-se que amb això estan firmant la seva sentència. I tanco el parèntesi.

Voldria afegir, a les consideracions anteriors, que la crisi de les humanitats comporta alhora la crisi de la cultura general. És ben visible la regressió de la cultura general i del seu prestigi com a resultat del procés de fragmentació a què m'he referit. L'ensenyament actual tendeix, ja des de l'etapa secundària, a afavorir l'especialització prematura, en perjudici de la indispensable formació general.

La nostra organització de l'ensenyament no solament sembla acceptar sense recança el sistema de les dues cultures, sinó que fins i tot les fractura novament totes dues ja des del batxillerat. I no diguem a la universitat, on la fragmentació va fins a l'esmicolament. En la pràctica, s'estudia només la branca (quan no la branqueta o potser el branquilló) sense cap percepció sencera de l'arbre. Com si es pogués ser savi sobre una branca, amb una ignorància enciclopèdica de la resta de l'arbre. Darrerament, la consciència d'aquesta situació anòmala ha portat a la creació de la llicenciatura d'humanitats com una «especialitat» de lletres. Sembla una contradicció *in terminis*. Tinc por que una creació tal sigui més aviat símptoma que no pas remei.

Aquestes paraules meves d'apologia de la cultura general (amb un punt d'elegia pel seu retrocés) parteixen del supòsit que «cultura general», en rigor, és un pleonasme; que cultura, en el sentit fort del terme, és cultura general. Cultura és sempre, d'alguna forma, visió de tot l'arbre, per tornar a la metàfora lul·liana. La cultura guarda sempre alguna cosa de l'ideal renaixentista de *l'uomo universale* o de l'ideal clàssic de *l'honnête homme*.

I, quan dic «cultura general», no em refereixo només als aspectes materials (els referents sòlids, tan humanístics com científics, de què parlava abans), sinó també i principalment als aspectes formals: hàbits intel·lectuals (tenir el cap ben fet, més que no pas ben ple, que diria Montaigne) i hàbits expressius (orals i per escrit); dit d'una altra manera, saber pensar i parlar, llegir i escriure (i caldria afegir-hi: comptar). Una certa sedimentació d'aquests aspectes alhora materials i formals serà l'afinament del judici i de la sensibilitat. Vet aquí què és la cultura. No estic pas defensant, doncs, l'adquisició de vaguetats generalistes ni tampoc cap mena d'enciclopedisme. És veritat que he fet esment del mapamundi. En efecte, cal la percepció de tot el mapa; però a una certa escala, i aquí rau el secret. El que s'ha d'assegurar és una formació general

bàsica (si se'm permet d'utilitzar una expressió que no voldria pas associar a una època ja passada).

La regressió de la cultura general és una pèrdua objectiva individual i col·lectiva. Individual, perquè ens priva d'unes possibilitats de plaer indiscutibles i d'una riquesa personal que és una vacuna contra la unidimensionalitat. Fins i tot, podríem atribuir-li una certa utilitat: hi ha empreses que demanen persones amb el cap organitzat, amb una bona cultura bàsica, amb capacitat expressiva oral i per escrit, amb versatilitat per a adaptar-se a les noves situacions (que tot això comporta la cultura general).

Però la regressió de la cultura general és també una pèrdua col·lectiva important, en la mesura que fa més difícil la comunicació. Una cultura general compartida permet de parlar el mateix llenguatge (i no només la mateixa llengua). L'absència de cultura general compartida anivella el llenguatge a la baixa: l'únic llenguatge comú (en qualsevol llengua) resulta ser, aleshores, l'encomanat pels mitjans de comunicació de massa. La cultura general no és, doncs, ni un luxe ni una antigalla. I la base de la cultura general són les humanitats. És més, «humanitats» i «cultura general» són conceptes que en una bona part se superposen.

L'HEGEMONIA DE LA CULTURA CIENTÍFICO-TECNOLÒGICA

La ciència és, indiscutiblement, un fet major de la nostra cultura. Potser el fet major. El filòsof Karl Jaspers afirma que l'únic esdeveniment cultural de gran calibre que s'ha produït en el planeta després del que ell anomena l'«època axial» és la ciència moderna.

No cal dir que em refereixo a la ciència en sentit estricte, com a coneixement de les lleis que regeixen la realitat fenomènica (natural o humana), amb possibilitat de previsió. I una de les característiques més vistoses de la ciència és que permet aplicacions tècniques. I no solament permet aplicacions tècniques, sinó que en els grans profetes de la ciència moderna (Bacon, Galileu, Descartes) sembla que estigui intrínsecament orientada cap a la tècnica. Ara entenem per «tècnica» precisament l'aplicació de la ciència, especialment en forma de màquina, amb una funció instrumental. És veritat que, de tècnica, n'hi ha hagut en totes les cultures, fins i tot abans de la ciència, però en la cultura occidental la ciència n'ha possibilitat una eclosió sense precedents. Des de la revolució científica del segle XVII, s'ha posat en la ciència i en les seves aplicacions tècniques tanta confiança que s'ha pensat que podia curar les malalties, erradicar la misèria i proporcionar el benestar a tothom. Descartes, amb una ingenuïtat que ara ens resulta commovedora, creia que podríem esdevenir «amos i posseïdors de la natura» i que podríem fer recular els límits de la vida fins a l'edat dels patriarques bíblics. I les utopies de base científica s'han multiplicat, des de la *Nova Atlàntida* de Francis Bacon fins a *Un món feliç*

d'Aldous Huxley (si bé en aquesta darrera, ja hi pesa tant la inquietud com la fascinació).

Aquesta confiança en les aplicacions de la ciència ha anat unida a un cert concepte de progrés, entès com a modernització. És una concepció que presuposava una distinció clara entre ciència bàsica, ciència com a recerca pura (associada sobretot a les universitats), i ciència aplicada, tècnica com a pura aplicació de la ciència (associada més aviat a l'empresa). En tot cas, la tècnica era considerada com un mitjà, com un instrument al servei de l'home; un instrument en ell mateix neutre, i que esdevé bo o dolent segons l'ús que se'n faci (un ganivet pot servir per a llescar el pa o per a assassinar el proïsme).

«Tècnica» i «tecnologia» podrien semblar, en una primera aproximació, termes equivalents. Però hi ha alguns analistes de la nostra cultura que els distingeixen, perquè hi veuen una diferència qualitativa. Actualment, cada vegada esdevé més difícil mantenir una distinció clara entre ciència i tecnologia, que sembla que facin un tot, que a vegades és batejat amb el nom de «tecnociència» (la ciència seria la dimensió teòrica de la tecnologia, i aquesta, la dimensió operativa de la ciència), o fins i tot, simplement de «tecnologia», concepte que ja portaria incorporat el de ciència. En aquesta línia, en comptes de parlar de «cultura científico-tecnològica», hauríem de parlar simplement de «cultura tecnològica» (de fet, actualment abunden els programes de R+D tant a la universitat com a l'empresa). Mentre la «tècnica» era considerada com un *mitjà*, la «tecnologia» seria més aviat el *medi* o el sistema en què ens movem (o una part del sistema, que és alhora tecnològic, polític, econòmic i militar).

Els analistes als quals al·ludia consideren que la tecnologia es comporta com un sistema autònom, dotat d'una dinàmica interna relativament independent dels individus que la fan funcionar i que finalment hi estan sotmesos i treballen per a ella. Seria com un poder independent amb vida pròpia, un desenvolupament sense subjecte. En comptes de ser instrument o mitjà al servei dels subjectes, serien els subjectes els qui es convertirien en instruments al servei del desenvolupament tecnològic. L'home hauria quedat reduït a la condició d'*Homo habilis*, d'*Homo faber*, d'*Homo laborans*, de *tool making animal*. Heidegger es refereix a la tecnologia (ell encara en diu «tècnica») com a un destí de la cultura occidental. L'autonomia de la tecnologia acabaria amb l'autonomia de l'home. Dit d'una altra manera, estaríem en el regne dels mitjans autonomitzats, a la recerca de fins per a autolegitimar-se, com els personatges de Pirandello van a la recerca d'autor.

Aquest no és pas, ja ho sé, un diagnòstic universalment admès. Però, qui gosaria negar el poder que té la tecnologia de conformar la nostra vida i de transformar-la per adaptar-nos a les exigències internes del desenvolupament tecnològic? Qui gosaria negar el risc que allò que ens hauria d'alliberar ens esclavitzí?

Entre, d'una banda, els entusiastes acrítics que no s'adonen del canvi qualitatiu que representa la tecnologia actual en relació a la tècnica del passat

i que continuen creient (ingènuament, a parer meu) en la neutralitat de la tecnologia, i, d'altra banda, els ecologistes místics i antitecnològics, prefereixo l'actitud alhora lúcida i realista que accepta el difícil repte de mantenir el caràcter instrumental de la tecnologia, tot reconeixent que aquesta no és neutra. En efecte, la tecnologia conforma la nostra ment, canvia els nostres hàbits mentals: ens trobem en l'apoteosi d'allò que els filòsofs de l'escola de Frankfurt anomenen la «raó instrumental» (abans he esmentat la racionalitat com un *leitmotiv* de la cultura moderna, però aquí es tracta del triomf d'una certa racionalitat, la de la raó tecnològica, a expenses de la raó especulativa o de la raó pràctica, per dir-ho en termes kantians). Ja es veu com és de difícil, per exemple, parlar d'ètica (l'ètica parla dels fins) en un univers mental dominat per la racionalitat tecnològica (racionalitat dels mitjans): tot el que no és resoluble amb el llenguatge de la tecnologia tendeix a quedar bandejat (fins i tot ens falten les paraules per a verbalitzar-ho). Husserl deia que la filosofia havia estat secularment «la forma de la cultura europea»; però tot passa com si la forma de la cultura actual en el seu estat infraestructural (o intraestructural) de què parlava abans fos la tecnologia. És l'hegemonia de la ideologia tecnològica, que segrega valors, ideals, models socials, corresponents a l'home unidimensional (per dir-ho com Marcuse), al «pitjador de botons».

Si ho preferiu, no parlem de realitat, sinó només de perill o de tendència. Els romàntics es van inventar els terrors de l'any 1000 (inexistents, perquè la gent no sabia que vivia a l'any 1000); però els temors de l'any 2000, no ens els cal pas inventar: n'hi ha prou d'obrir els ulls. El sistema tecnològic presenta perills o tendències inquietants: l'home unidimensional, els fantasmes del *Leviatan* (renovats per George Orwell en la seva novel·la 1984), l'armamentisme, la destrucció de la natura, l'abisme creixent entre el Nord i el Sud, l'«explosió de les necessitats» (Joaquim Sempere), la creació de dependència per part de tot allò que és *technically sweet* (Oppenheimer).

Ara bé, els problemes que planteja la tecnologia no es resolen pas amb més tecnologia. Tampoc no faria meves les crítiques globals (comprensibles, d'altra banda) a la cultura occidental ni penso que la solució ens pugui venir de la fascinació de l'Orient. Crec que la nostra cultura té recursos propis per a fer front al repte (en darrera instància, de naturalesa antropològica i ètica) plantejat per la tecnologia. Depèn de tots, però especialment de la responsabilitat de polítics, científics, filòsofs, pedagogs i comunicadors, que la tecnologia resulti alliberadora o esclavitzadora, perquè no és ni una cosa ni l'altra en virtut de cap mena de fatalitat o de destí escrit en els astres.

La cultura està sempre plena d'indeterminacions i de possibilitats obertes de decantar-se en un sentit o en un altre segons les intervencions humanes. Sens dubte, un dels grans desafiaments d'aquest final de segle i de mil·lenni és com retornar a la tecnologia el seu paper de mitjà al servei de l'home, a semblança de la vella tècnica.

ENCAIX DESITJABLE I SUGGERIMENTS PER AL REFORÇAMENT D'UNES HUMANITATS INTEGRADORES

Abans, en parlar de la cultura humanística, deia que ens podríem preguntar on queda, en l'esquema esbossat de les humanitats, la cultura científico-tecnològica. És el moment d'intentar respondre aquesta pregunta.

Snow ha parlat d'una tercera cultura integradora de les dues que havia caracteritzat en el seu llibre més conegut. Però, com pensar aquesta integració? No crec que basti pensar-la en termes de complementarietat: la complementarietat pot portar a un cert equilibri, però no em sembla pas que permeti superar la dualitat.

D'altra banda, si la tecnologia forma part d'un sistema que és també polític, econòmic i militar, per tòrcer-ne la direcció, caldrien decisions polítiques dràstiques d'abast mundial. Això, naturalment, no està en les nostres possibilitats; però sí que hi està, fins un cert punt, el combat / debat cultural i pedagògic (sense el qual, d'altra banda, les hipotètiques decisions polítiques restarien sense eficàcia). El problema és de filosofia.

Penso que no hi ha cap raó per optar unilateralment per una de les dues cultures. En aquest sentit, «el llegir no ens ha de fer perdre l'escriure», com diu la dita popular. Hi ha científics que llegeixen Shakespeare, però pocs humanistes són sensibles a la bellesa de les matemàtiques. Ara, el més important és trobar un bon desllorigador per a pensar la relació entre cultura humanística i cultura científico-tecnològica. I penso que l'encaix no és possible si no concebem una forma de cultura humanística que dibuixi el lloc de la cultura científico-tecnològica. Unes humanitats modernes han d'incorporar amb naturalitat coneixements científics. I això només és possible si les humanitats no estan en els limbs (en el sentit etimològic i en el metafòric de la paraula), sinó en el centre de la cultura. Les humanitats són la matriu de tota la cultura, no solament de la humanística, perquè la ciència i la tecnologia, si no han perdut el senderi, hem de reconèixer que són activitats humanes, fetes per l'home i per a l'home. Una cultura científico-tecnològica sense base humanística corre el risc evident de ser deshumanitzadora i de dur-nos a l'abdicació del pensament i a la pèrdua del subjecte.

Cal corregir la recepció acrítica de la ideologia tecnològica, potenciar la reflexió crítica sobre la funció, els supòsits i les implicacions de la tecnologia, revisar la idea de progrés heretada de la Il·lustració, recuperar un concepte d'home no unidimensional. El lema podria ser: de l'imperatiu tecnològic a la recuperació del subjecte i d'un ideal de «vida bona» (és a dir, honesta i feliç), que és, sens dubte, el resultat d'un equilibri multidimensional. Merleau-Ponty parlava de la dificultat d'articular el llenguatge tecnològic amb el del sentit. Però és clar que és el llenguatge del sentit el que dona sentit. És veritat que la sentència de Rabelais segons la qual «ciència sense consciència és la ruïna de l'ànima» ha de ser completada reconeixent que actualment no hi pot haver consciència sense ciència. En efecte, el progrés humà deu ser el resultat d'una

sàvia combinació de ciència i de consciència. Però de ciència dirigida per la consciència.

Hi podria haver la temptació de parlar d'un «rearmament humanístic». Però no és pas la meua intenció invitar a cap mena de croada, sinó simplement assenyalar un cert programa humanístic, de reorientació de la cultura (en una línia, d'altra banda, que comença a ser perceptible en països que estan a l'avantguarda de la ciència i de la tecnologia).

Ja sé que la reivindicació de les humanitats (i de la cultura general, que hi està lligada) topa amb grans dificultats, a causa sobretot de la desvaloració social i de la ja evocada orientació de l'ensenyament en tots els nivells. I amb dificultats pedagògiques intrínseques. Es diu que és més fàcil ser professor de lletres que ser professor de ciències. Potser sí. Però cal reconèixer també que és més difícil ser *un bon* professor de lletres que *un bon* professor de ciències (en què l'aprenentatge és més lineal).

Deixeu-me acabar dient que la salut de les humanitats (i de la cultura general) va lligada, al meu semblar, a quatre o cinc coses que ara glossaré quasi telegràficament.

a) *Al domini de la llengua pròpia*. I dono per suposat que, de llengua pròpia, només en tenim una. (No sé si hi ha individus perfectament bilingües, que serien l'anàleg dels ambidextres; si se'm permet de continuar amb la comparació, diria que, així com els pretesos ambidextres no són generalment sinó individus mal «lateralitzats» i, doncs, amb una doble destresa limitada, una cosa semblant deu passar amb els pretesos bilingües perfectes.) Som monolingües, encara que ens convingui ser poliglots. Ser monolingües, no solament no ens impedeix de ser poliglots, sinó que ens hi ajuda. És el domini de la llengua pròpia el que ens permet d'estructurar els productes mentals i de fer-los comunicables. Ensenyar a parlar i ensenyar a pensar és gairebé el mateix. I no ens hem de cansar mai de repetir i de repetir-nos que tot professor és també professor de llengua.

b) En el nostre àmbit cultural, *al coneixement del llatí*, per moltes raons: per no perdre les arrels; per facilitar l'aprenentatge de les llengües romàniques, començant per la nostra (i sense oblidar que l'anglès, des del punt de vista del vocabulari, és semiromànica); pel pòsit sapiencial que vehicula, que és un valor cultural que no té preu (amb molt bon criteri, els actualitzadors francesos del *Petit Larousse il·lustré* van mantenint les pàgines de color rosa, que recullen un bon paquet de sentències llatines); i, si pensem en un nivell cultural superior, per tal de tenir accés directe no solament a la gran literatura llatina, sinó a quasi dos mil anys de pensament filosòfic, teològic i científic occidental (en gros, des de Lucreci fins a Newton).

c) *A la lectura dels clàssics de la literatura i del pensament* (no només dels grecs i llatins, és clar; i sense oblidar la Bíblia). Tant per a un físic com per a un advocat, per a un veterinari com per a un mestre, per a un periodista com per a un historiador, no és igual haver llegit Sòfocles que no haver-lo llegit (per

posar només un exemple). Ja ho deien els humanistes del Renaixement: freqüentar els clàssics és freqüentar els millors esperits del passat, aquells que precisament considerem clàssics perquè sempre són actuals. I això no és cosa només de la universitat. Tota la vida estaré agraït a la mestra que, als set anys, em va fer dibuixar la testa de Dant coronada de llorer. Aquella imatge, que encara tinc gravada, em va induir a llegir, bastants anys més tard, la *Divina Comèdia*.

d) *A la filosofia*. No tant per tenir uns determinats coneixements (encara que tampoc no fan nosa), com per desenvolupar la capacitat de reflexió, de crítica, d'anàlisi, de formulació de les preguntes clau de la vida humana. De fet, la filosofia ha estat l'eix de la cultura europea i la matriu de totes les ciències. Ja he recordat la sentència de Husserl sobre la filosofia com a «forma espiritual de la cultura europea», preocupat com estava per l'esdevenidor del nostre continent si perdia aquesta forma espiritual.

e) Finalment, *a la història general de la cultura*, una disciplina que ens falta i que es revela cada vegada més indispensable a tots els nivells de l'ensenyament. A hores d'ara, una cultura general ja potser només es pot tenir en forma de coneixement de la història general de la cultura. Vull dir d'una història global, que ho sigui alhora de la literatura, de l'art, de la ciència, de la filosofia i de la religió, considerats conjuntament dintre d'un marc sòlid d'«història» en el sentit convencional d'aquest terme. D'una història global que proporcioni els repetidament esmentats referents humanístics i científics, amb coordenades espacials i temporals que no ballin. D'una història global on els segles no siguin només nombres romans intercanviables i on el mapa sigui una invitació constant al coneixement directe. Perquè conèixer només mitjançant el discurs històric seria com conèixer només a través del mapa. Ara bé, cal estudiar el mapa, però sobretot, després de situar-los en el mapa, cal visitar ciutats i altres paratges, fer estades en alguns indrets i, finalment, instal·lar-se en algun lloc des del qual es puguin fer excursions.

Aquests serien els meus suggeriments amb vista a un cert cop de timó. Davant la magnitud de la tasca, ens vénen espontàniament a l'esperit les paraules de Gramsci sobre el pessimisme de la intel·ligència i l'optimisme de la voluntat. Però ens queda el pensament, la paraula, l'educació. I, si l'objecte de l'educació no és només ensenyar el *know how*, sinó formar persones, cal reivindicar aquells exercicis inútils que ja reivindicava Plató. Cal reforçar les humanitats, enteses com a matriu de tota la cultura, tant de la considerada convencionalment com humanística com de la considerada, també convencionalment, com científico-tecnològica.

Moltes gràcies per haver-me permès d'exposar-vos amb llibertat algunes de les meves preocupacions sobre el rumb de la cultura actual.

BIBLIOGRAFIA

- Agazzi, E. (1996). El bien, el mal y la ciencia. Las dimensiones éticas de la empresa científico-tecnológica. Tecnos, Madrid.
- Berrio, J., i altres (1991). La cultura davant el nou segle. Fudació Jaume Bofill, Barcelona.
- Brockman, J. (ed.) (1996). La tercera cultura. Más allá de la revolución científica. Tusquets, Barcelona.
- Heidegger, M. (1989). Fites. Laia, Barcelona.
- Jaspers, K. (1993). Introducció a la filosofia. Edicions 62, Barcelona.
- Jonas, H. (1995). El principio de responsabilidad. Ensayo de una ética para la civilización tecnológica. Herder, Barcelona.
- Lluís Font, P. (ed.) (1992). Debat sobre alguns problemes actuals de l'ensenyament als Països Catalans. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- Lorés, J., i altres (1991). Desafiaments culturals dels anys 90. Cruïlla, Barcelona.
- Marcuse, H. (1968). L'home unidimensional. Edicions 62, Barcelona.
- Murford, L. (1971). Técnica y civilización. Alianza, Madrid.
- Ortega y Gasset, J. (1977). Meditación de la técnica. Revista de Occidente, Madrid.
- Panikkar, R. (1987). El tecnocentrisme. Qüestions de Vida Cristiana, 139.
- Sempere, J. (1992). L'explosió de les necessitats. Edicions 62, Barcelona.
- Snow, C. P. (1965). Les dues cultures i la revolució científica. Edicions 62, Barcelona.
- Steiner, G. (1991). Presencias reales. Destino, Barcelona.
- Winner, L. (1987). La ballena y el reactor. Una búsqueda de los límites en la era de la alta tecnología. Gedisa, Barcelona.